

Het geheim van het stemhokje

Marcel Wissenburg¹

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart 2010 ging nogal wat mis. De telfouten die zoveel hertellingen nodig maakten deden de verenigde burgemeesters roepen om terugkeer van de stemcomputer. De procedurele fouten – zeker die in Rotterdam – zijn minstens zo breed uitgemeten in de pers: met twee in een hokje, dubbele of driedubbele stempassen, incomplete stembiljetten, enzovoort. Maurice de Hond gaf op 5 maart in De Ombudsman (Nederland 2) aan wat daarnaast de grootste ergernissen van de kiezers zelf waren: de legitimatieplicht, waar vooral ouderen niet aan konden of wilden voldoen, en op nummer één stond het gebrek aan privacy in het stemhokje.

Dat gebrek aan privacy was indirect de reden waarom ik de burgemeester van mijn woonplaats Nijmegen vroeg de verkiezingen ongeldig te verklaren, een initiatief dat gevolgd werd door Nico Zwanenveld, kandidaat voor ChristenUnie-SGP in Haarlemmermeer. Persberichten over deze acties bespraken ook een oplossing die ik voorstelde: de terugkeer van het gordijntje voor de ingang van het stemhokje. Het gordijntjethema nam daarna al snel karikaturale vormen aan. Nu de Kiesraad zich voorbereidt op haar evaluatie van een van onze meest chaotische verkiezingen sinds de Bataafse tijd, is er ruimte voor reflectie. Waar ging het nu echt om?

HET STEMGEHEIM

In Nederland worden verkiezingen geregeld in de zogeheten Kieswet. Artikel J15 van de Kieswet stelt: “Het stemlokaal is zodanig ingericht dat het stemgeheim is gewaarborgd”. Dat houdt in dat het onmogelijk moet zijn dat een ander dan de kiezer kan weten op wie of welke partij de kiezer gestemd of juist niet gestemd heeft.

Er bestaat daarnaast een Kiesbesluit dat nadere aanwijzingen geeft voor de uitvoering van de Kieswet. Over het stemgeheim zegt dit besluit alleen iets in Artikel J5, waar wordt geëist dat stemhokjes bestaan “uit een achterwand en twee zijwanden die elk ten minste een meter breed en twee meter hoog zijn”.

Nu bleek dat in veel plaatsen – echt niet alleen Nijmegen, Haarlemmermeer en, zoals heel Nederland heeft mogen zien, Rotterdam – de stemhokjes zó waren opgesteld, dat kiezers in drie of meer aaneengesloten hokjes gestuurd werden, en dat zij met de rug naar de leden van het stembureau en de wachtende kiezers in het stemlokaal stonden. Wie van drie meter of verder meekeek, kon ten minste zien of het rode potlood boven links, rechts of het midden zweefde; wie zelf naar een hokje liep kon over de schouder en langs de armen van de buurvrouw kijken. Wie op de Universiteit Enschede stemde, kon zelfs vanaf de balustrade omlaag meekijken in alle hokjes.

Het stemgeheim was, kortom, niet gewaarborgd – en een zeer groot deel van de kiezers heeft zich hieraan geërgerd. In een reactie via de pers liet het centraal kiesbureau van Nijmegen weten dat men zich aan de wet hield – waarbij werd verwezen naar het Kiesbesluit, artikel J15. Die reactie roept twee vragen op: is dit juridisch correct, en (wettig of niet) is het

¹ Hoogleraar Politieke Theorie, Radboud Universiteit Nijmegen

überhaupt wenselijk dat kieshokjes (kennelijk) zo open zijn? Het antwoord op beide vragen luidt: neen.

DE WET

Dat het Kiesbesluit alleen minimum afmetingen voor kieshokjes specificceert, wil niet zeggen dat in rede geen verdere eisen mogen worden gesteld aan kieshokjes. Het Kiesbesluit zegt niet dat cameratoezicht in het stemhokje of inkijk van bovenaf verboden is, terwijl dat toch een logische implicatie van de Kieswet is. Het Kiesbesluit specificceert niet op welke hoogte het schrijfblad moet hangen, terwijl 5 centimeter van de vloer toch bedenkelijk zou zijn. Het Kiesbesluit specificceert geen maximum afmetingen, terwijl wanden van 6 bij 12 meter toch absurd zouden zijn. Het Kiesbesluit zegt zelfs niet dat de wanden ondoorzichtig moeten zijn.

Kortom, het Kiesbesluit geeft alleen enkele *minimale* voorwaarden voor correcte uitvoering van de Kieswet, maar geen *uitputtende*, complete verzameling regels. Een kieshokje dat voldoet aan artikel J15 van het Kiesbesluit is dan ook niet noodzakelijk een legaal kieshokje. Tegen de achtergrond van alle geconstateerde onregelmatigheden – niet alleen het inkijkprobleem – impliceert dit dat voortaan een veel grondiger controle op de geschiktheid van de inrichting van stemhokjes nodig zal zijn.

Er zijn verschillende oplossingen denkbaar voor het inkijkprobleem. Één daarvan is het opstellen van hokjes met maximaal twee naast elkaar, zodat elk hokje betreden kan worden zonder langs een ander te lopen. Een andere oplossing is het klassieke gordijntje. De Kiesraad wees in een reactie op de suggestie, weer gordijntjes op te hangen in eerste instantie op zijn eigen website, waar sinds 4 maart gemeld werd dat gordijntjes “niet toegestaan” zijn. Echter, voor geen van beide uitspraken bestaat een rechtsgrond: Kieswet noch Kiesbesluit verbieden gordijntjes. Het is ook een kwestie die de Kiesraad eigenlijk niet aangaat. Bij gemeenteraadsverkiezingen heeft de Kiesraad immers geen enkele rol. De Kiesraad kan alleen, op verzoek, de minister adviseren, maar gemeentes kan en mag hij niet benaderen alsof hij een gezaghebbende autoriteit zou zijn.

Het enig denkbare juridische obstakel voor gordijntjes is artikel J 16.2 van de Kieswet, dat eist dat de toegang tot de stemhokjes zichtbaar moet zijn voor het publiek. (De Kiesraad meldt abusievelijk op haar website dat de hokjes zichtbaar moeten zijn voor publiek én stembureau.) Waarom dat zo moet zijn (zou de kiezer anders gaan spieken? Ontucht plegen? Gekke gezichten trekken?) en wat precies met ‘de toegang’ bedoeld wordt, is onduidelijk. In dit artikel lezen dat alles wat *achter* die toegang gebeurt, ook zichtbaar moet zijn, is natuurlijk absurd.

In haar (duidelijk overhaaste) reactie liet de Kiesraad verder weten dat in Nederland nooit gordijntjes voor kieshokjes hebben gehangen. Op 4 maart 2010 stelde de redactie van het programma Villa VPRO op Radio 1 het publiek in staat die claim te weerleggen, wat op overweldigende wijze gebeurde - bovendien doken vele fraaie foto's van stemhokjes met halflange gordijntjes op. De aan- of afwezigheid van gordijntjes bleek een lokale traditie te zijn.

DE ETHIEK VAN DE DEMOCRATIE

Ook als de wet het afschermen van het kieshokje – bijvoorbeeld maar niet noodzakelijk met een gordijntje – nu zou verbieden, zou het juist toegestaan moeten zijn, of zelfs verplicht moeten worden. Privacy is daarbij zeker een overweging, maar belangrijker is dat *absolute* garantie van het stemgeheim de hoeksteen van de representatieve democratie is. Zonder die hoeksteen stort het huis in.

Het stemhokje is de plek bij uitstek waar alle burgers *vrij* kunnen zijn van verleiding, propaganda, ‘peer pressure’ en echte dwang. In het stemhokje kan de individuele burger kiezen zoals hij of zij zelf denkt een wijze politieke keuze te moeten maken: als rationele egoïst of als onpartijdig mens achter John Rawls’ sluier van onwetendheid, als gokker of als vinger van God, het maakt niet uit – in het stemhokje is iedereen vrij écht zichzelf (of zijn alter ego) te zijn.

Het stemhokje is bovendien het *enige* plekje in de democratie waar alle burgers *gelijk* zijn, gelijk meetellen en gelijke toegang tot de macht hebben. Geen enkel alternatief voor representatieve democratie kan dit bieden.

In de afgelopen veertig jaar is ons politiek systeem verrijkt met deliberatie en participatie in de vorm van inspraak- en medezeggenschapsprocedures en –organen, burgerjury’s, panels, ledenreferenda, enquêtes en wat dies meer zij. Dat mogen allemaal nuttige instrumenten zijn om de haalbaarheid van beleid te vergroten, maar aan democratie, aan de voor allen vrije en gelijke toegang tot de macht, dragen ze niet bij – in tegendeel.

Al deze schijndemocratische gespreksvormen werken vooral in het voordeel, en vertegenwoordigen vooral de smaken, van een hoger opgeleide, goedgebekte, goed geïnformeerde, vaak malcontente fractie van de bevolking met teveel vrije tijd. Ze verdelen, met andere woorden, de toegang tot de macht alleen maar *ongelijker* onder de burgers. Bovendien dragen ze bij aan het misverstand dat democratie draait om het informeren van de Overheid over de verlanglijstjes van haar onderdanen. Wir sind das Volk! – in een democratie is het volk de baas en kiest het zijn dienaren, niet andersom. Alleen in het stemhokje bestaan de vrijheid en gelijkheid die dat mogelijk maken.

BEZWAREN

De oproep de verkiezingen ongeldig te verklaren wegens schending van het stemgeheim heeft voor nogal wat reacties gezorgd. Bezwaren als “een overdreven kwestie, het is niet alsof er camera’s rond de stemhokjes hangen” (ik vraag mij overigens af of dat overal wel gecontroleerd is), of “en PIN-automaten dan?” wil ik negeren; ze raken de kern van het probleem niet. Sommige bezwaren verdienen echter iets langer aandacht.

Zo is ten eerste – overigens ook naar aanleiding van andere onregelmatigheden – betoogd dat nieuwe verkiezingen duur zijn en geen werkelijk verschil voor de uitslag zullen maken. Misschien is dat waar, maar het blijft bedenkelijk een prijskaartje aan de democratie te hangen: als het te duur wordt, dan maar niet. Zo komen we al snel op een glijdende schaal terecht: verkiezingen zijn immers altijd duur, en misschien kunnen we ze daarom beter standaard door ‘n opiniepeiling vervangen of, nog beter, door een panel van experts. Ondergetekende is natuurlijk beschikbaar.

Ten tweede betoogde een lid van de Kiesraad (op persoonlijke titel) dat privacy in het stemhokje de eigen verantwoordelijkheid van de burger is - “je kunt je handbewegingen immers afdekken”. Uitgerekend dit laconieke en relativistische commentaar bevestigt dat het stemgeheim juist niet gewaarborgd is maar door de burger veroverd schijnt te moeten worden.

Ten derde betoogden nogal wat burgers geen behoefte te hebben aan privacy in het stemhokje, of stellen ze dat men zich niet hoort te schamen voor zijn stem. Maar dat is nu net hett probleem; l'enfer, c'est sont les autres. Het stemgeheim is niet bedacht om politieke naaktlopers of mensen wier voorkeuren te saai voor woorden te zijn, te hinderen, maar om de vrijheid en gelijkheid van iedere burger te garanderen. Het stemgeheim maakt het de atheïst mogelijk zonder enige vrees of schaamte in Staphorst te stemmen, de socialist in Wassenaar, de VVD-er in Oost-Groningen en de homo in Reusel.

Op de meest zorgwekkende kritiek die ik uit Pyongyang aan de Waal kreeg, durf ik niet eens commentaar te leveren: “als je niet wilt dat mensen weten wat je stemt, dan stem je verkeerd”.